

nummer 2 | juni 2013

Terebinth

vereniging voor funeraire cultuur

**Jubileum Begraafplaats & Crematorium Westerveld
(125 en 100 jaar)**

Graven op internet: Dood spoor

De website van Begraafplaats & Crematorium Westerveld is ingericht volgens het stramien dat de Facultatieve Groep heeft gereserveerd voor haar begraafplaatsen en crematoria. Op de site staat veel informatie over Westerveld (onder andere de geschiedenis ervan), over begraven, cremeren, catering, asbestemming en een plattegrond. Een informatieve, op de consument toegesneden website.

Voor een liefhebber van funeraire cultuur is het onderdeel geschiedenis het interessantst. En juist daar zou de site meer informatie mogen geven.

Zo was ik vergeefs op zoek naar gegevens over het eigen begrafenistation van Westerveld. Dan maar kijken of er iets op Wikipedia te vinden is. De begraafplaats kreeg in 1890 een eigen spoor aansluiting, een aftakking van de lijn Santpoort-Noord – IJmuiden (Vislijn) – met een heus station met rouwkamer. Het gebouw leek meer op een tuinhuisje dan op een treinstation.

ROUWSTATION/AULA WESTERVELD FOTO: B&C WESTERVELD

Helaas is van het rouwstation en het zijspoorje niets meer te zien. Het werd afgebroken in 1962. Later werd de functie overgenomen door de halte Driehuis-Westerveld. Zo stond in de rouwadvertentie van de dichters Jan Jacob Slauerhoff te lezen: 'De crematieplechtigheid zal plaats hebben op Donderdag 8 October a.s.; na aankomst van de trein van 15.14 (halte Driehuis-Westerveld)'.

Het was aardig geweest als juist dit soort bijzondere feitjes op de site stonden vermeld. Dan gaat www.bc-westerveld.nl toch iets meer leven.

Bartho Hendriksen

Bronnen:

- Wikipedia
- www.railromantiek.nl
- www.stationsweb.nl

Funeraire varia

Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover

Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover kreeg van Yarden dozen met boeken, posters, tijdschriften, onderzoeksrapporten en video's, onder meer met propaganda voor en tegen crematie, vooral uit de jaren voor en kort na de Tweede Wereldoorlog. Een mooie aanwinst voor de bibliotheek.

Maquette

Marius Poel ontwierp op Begraafplaats & Crematorium Westerveld het crematorium in art-decostijl. Een prachtige maquette hiervan is te zien in Tot Zover.

Zie: www.totzover.nl

Eerste Memorarium in Nederland

Op 16 mei is in de Sint-Jan de Doperkerk in Arnhem, in de volksmond de Sint-Janskerk geheten, het eerste Memorarium van Nederland geopend. Een Memorarium is een spirituele belevingsruimte en gedenkplaats. Hier krijgen nabestaanden de mogelijkheid de mensen te gedenken die hen zijn overleden. De ruimte op zich biedt een bijzondere, respectvolle en hoogwaardige omgeving met een spirituele sfeer.

Het Memorarium omvat een binnen- en buitencolumbarium, een urnencrypte, kinderhofje, gedenkmuur, gedenk- of bedplaats, gedenkmonument voor het gestorven kind en een stil-

teruimte. Daarnaast biedt het Memorarium een bijzondere omgeving voor een bijzettingdienst, een wake en voor een sfeervol samenzijn van nabestaanden.

Meer info: www.memorarium.nl.

Jonge monumenten

Welke begraafplaatsen en crematoria zullen straks beschermd worden als jong monument? Medio dit jaar brengt de Raad voor Cultuur advies uit over het document 'Monumenten van de prille Welvaartsstaat, selectievoorstel Beschermingsprogramma Wederopbouw 1959-1965'. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap neemt erna een besluit over het advies.

In het rapport staan niet alleen tunnels en kerken, maar ook (gebouwen op) begraafplaatsen, zoals het auditorium van Dudok op Begraafplaats Duinhof in Driehuis/IJmuiden. In de categorie *Herdenking* staan verder de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam, begraafplaats en aula Norelbus in Epe, begraafplaats Zuiderhof in Hilversum, de Amerikaanse militaire begraafplaats in Margraten en de kapel Onze Lieve Vrouw Ter Nood in Tilburg. Het crematorium in Groningen kan ook een beschermd monument worden.

Het rapport is interessant vanwege de uitgebreide beschrijvingen en motiveringen. Zie: www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/03/26/monumenten-van-de-prille-welvaartsstaat.html

Westerveld

Inhoud

Westerveld is een waardevol funerair cultuurlandschap. In 2013 vierten de particuliere begraafplaats en het eerste crematorium van Nederland beide een jubileum. Daarom gaat dit themanummer in op hun gezamenlijke geschiedenis en plaatst het de architectuur van het crematorium en de crematiegeschiedenis in vergelijkend perspectief. *Terebinth* heeft ook een exclusief interview met Henry Keizer, voorzitter van de Raad van Bestuur van de Facultatieve Groep, eigenaar van Westerveld, over het belang van de funeraire cultuur. Naast de vertrouwde rubrieken met aandacht voor Westerveld bevat deze special een wandeling langs de bezienswaardigheden. De *Terebinth* organiseert een excursie zodat geïnteresseerden de funeraire cultuur van Begraafplaats & Crematorium Westerveld met eigen ogen kunnen zien. Veel lees-, kijk- en wandelplezier toegewenst!

En verder

- 2 Graven op internet / Funeraire varia
- 3 Mens & Plek: Carla Bosua-Westerman
- 4 Westerveld: de eerste symbiose tussen begraven en cremeren
- 6 Crematie als uiting van modern Duitsland
- 7 Funeraire wandeling over Westerveld
- 9 Crematorium-architectuur: tussen techniek en emotie
- 11 Gesprek met Henry Keizer van de Facultatieve Groep
- 13 Excursie; Concerto in Memoriam
- 15 Crematie in Vlaanderen is overheidszaak
- 16 Boeken- en mediarubriek
- 18 Bestuursnieuws
- 20 Rubriek: Uit het veld / Colofon

OMSLAG: CREMATORIUM VAN WESTERVELD MET URNENTUIN.

FOTO: BERT PIERIK

FOTO BOVEN: URNENTUIN MET MONUMENT MULTATULI. FOTO: BERT PIERIK

FOTO ONDER: CREMATORIUM IN SINT-NIKLAAS. FOTO: SEBASTIAN VAN DAMME

Mens & Plek

Naam Carla Bosua-Westerman

Functie Directeur Facultatieve Divisie Crematoria & Begraafplaatsen waaronder Westerveld, Dieren, Jonkerbos, Moscowa en De Boskamp

Op Westerveld liggen de graven in het voorjaar in een liefelijk en weelderig bed van kleine blauwe hyacinten, lila voorjaars-helmbloemen en andere bijzondere stinsenplanten. Al wandelend door het oude duinlandschap komen we uit op een van de hoogste toppen. Het is het geliefde duin van Carla waar ze graag naar toe wandelt voor een moment rust in de hectiek van het werk. Haar moeder en een goede vriend rusten hier in de buurt van het kalkstenen familiecolumnarium van de familie Von Saher, ontworpen door de Amsterdamse beeldhouwer Hildo Krop. In een halve cirkel zijn de urnen geplaatst achter koperen naamplaatjes, die als een slinger verbonden zijn om de afdichtplaten voor de urnen op hun plaats te houden. Op de verlaagde uiteinden van de cirkel staan twee figuren die de Droefheid en de Vreugde symboliseren.

Carla was al directeur van het crematorium toen zij in 2004 ook de begraafplaats onder haar hoede kreeg. Nu is ze verantwoordelijk voor meerdere crematoria en begraafplaatsen die in beheer zijn van de Facultatieve Groep. Op Westerveld kunnen

BIJ HET MONUMENT VAN HILDO KROP

de graven nog voor onbepaalde tijd worden afgekocht en is er veel vrijheid voor de vormgeving van het gedenkmoment. In een televisieprogramma waar bekende Nederlanders teruggaan naar hun verleden is de ontroering soms groot als ze uiteindelijk bij het graf staan van een onbekende voorvader. Het kan van grote waarde zijn als er nog een laatste rustplaats van voorouders is, die verwijst naar hun bestaan. De vele, vaak mooi vormgegeven graven, mausolea, columbaria en urnentuinen op Westerveld getuigen daarvan.

Bert Pierik

BEELD VAN BEGROEFPLAATS WESTERVELD. FOTO: BERT PIERIK

Westerveld: de eerste symbiose tussen begraven en cremeren

De keus tussen begraven en cremeren maakt nog steeds tegengestelde gevoelens los. Een begraafplaats refereert aan rust en ruimte. Een crematorium doet juist denken aan techniek en oogt compact. Niettemin zijn begraven en cremeren tegenwoordig vergaand met elkaar vervlochten. Begraafplaats & Crematorium Westerveld dat dit jaar jubileert, is hiervan een vroeg voorbeeld. Een historische reflectie geeft inzicht in de totstandkoming van deze symbiose.

Eerst is er aandacht voor de aanleg van de begraafplaats. Dat gaf immers de aanzet tot de vormgeving van dit bijzondere funeraire cultuurlandschap. Twee decennia later had het eerste contact plaats tussen de eigenaren van de begraafplaats en de voorstanders van crematie. Na een schets van de totstandkoming van het eerste crematorium van Nederland, wordt getoond hoe het begraven en het cremeren sindsdien steeds meer met elkaar verweven raakten.

Buitenbegravingen

De opening van begraafplaats Westerveld wortelt in het verzet tegen de aanleg van buitenbegravingen. Toen het Koninkrijk Holland in 1811 opging in het Franse keizerrijk, werd hier een decreet uit 1804 van kracht. Vooruitlopend op de aanleg van een begraafplaats, mochten Amsterdammers hun doden in 1813 niet meer in de kerk begraven. De gegoeden wilden echter niet op kerkhoven begraven worden. Daarom weken ze uit naar de particuliere begraafplaats bij Diemen en de lutherse begraafplaats bij Muiderberg die al eind achttiende eeuw waren aangelegd.

Kooplui gingen op zoek naar een plek waar de doden eeuwig konden liggen

Toen de Fransen eind 1813 de Nederlanden verlieten, trok de soevereine vorst Willem op aandringen van een Amsterdamse notabele het verbod op het begraven in kerken in. Eerst moest worden uitgezocht of deze wijze van lijkbezorging werkelijk zo ongezond was als de hygiënisten zeiden. Gegoede Amsterdammers lieten familieleden die op buitenbegravingen rustten, in de kerken herbegraven.

In 1825 concludeerde een commissie van genees- en scheikundigen dat het begraven in kerken inderdaad onhygiënisch was. Twee jaar later kregen plaatsen met meer dan duizend inwoners opdracht om voor 1829 een begraafplaats buiten de bebouwde kom aan te leggen. Amsterdam kreeg nu uitstel omdat de hoofdstad moeite had om in het drassige buitengebied begraafplaatsen aan te leggen. Pas nadat de Ooster- en Westerbegraafplaats waren geopend, werd het begraven in Amsterdamse kerken vanaf 1866 verboden.

Eeuwige rust

Deze begraafplaatsen waren zo klein dat al in de jaren tachtig nieuwe dodenakkers

nodig waren. Kooplui vreesden dat ruïningen een eind aan de grafurven zouden maken. Ze gingen op zoek naar een plek waar de doden eeuwig konden liggen. Dat gold voor landgoed Westerveld in de duinen bij Driehuis. Een door hen in Amsterdam opgericht vennootschap kocht het terrein in 1888. Dankzij de opening van het Centraal Station in 1889 was de afstand tussen Amsterdam en Driehuis geen probleem meer. Bij het station verrees een ontvangstgebouw. Er werd een spoorlijn naar de begraafplaats aangelegd waar ook een ontvangstgebouwtje kwam. De vennoten lieten een katafalkwagon ontwerpen waarmee het stoffelijk overschot van Amsterdam naar de begraafplaats werd vervoerd. Op het door tuinarchitect L.P. Zoicher ingerichte Westerveld kregen overledenen vanaf 1890 tussen het geboomte in de duinen een eeuwigdurend graf.

Snelle ontbinding

Met de komst van het christendom naar de Lage Landen was crematie in 785 verboden. Deze wijze van lijkbezorging strookte niet met het geloof in de lichamelijke opstanding. Hoewel Nederland in de negentiende eeuw nog een christelijke

DE URN VAN DR. C.J. VAILLANT, DE EERSTE GECREMERDE OP WESTERVELD

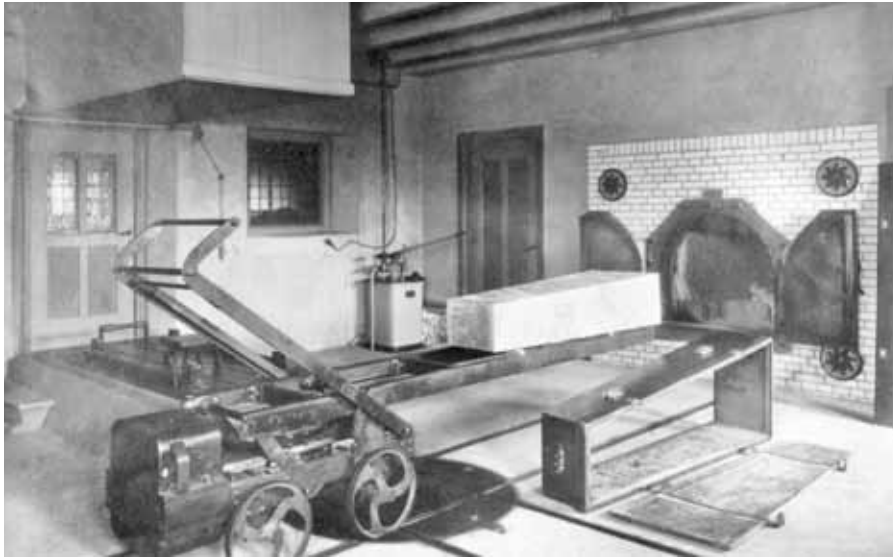
natie was, nam een aantal Hagenaars in 1874 het initiatief voor de oprichting van een vereniging voor lijkverbranding. Volgens hen was cremeren nog hygiënischer dan het begraven buiten de bebouwde kom. Aangezien de Begraveniswet crematie niet toestond en er veel verzet uit christelijke hoek kwam, durfden algemene begraafplaatsen geen bouwterrein af te staan. Zolang een crematorium onhaalbaar was, konden leden van de vereniging zich sinds 1887 na hun dood in het Duitse Gotha laten verassen.

De vennootschap die Westerveld exploiteerde, durfde het in 1906 aan om een deel van haar grond aan de crematievereniging te verpachten. Toen al vormden proble-

In 1970 nam de crematievereniging afstand van de traditioneel vijandelijke houding tegenover begraven

INVOER VAN KIST IN DE OVEN, 1926

men met een kostendekkende exploitatie de aanleiding voor deze stap. Volgens het contract kreeg de vennootschap niet alleen inkomsten uit de erfpacht maar ook uit het aantal crematies en asbijzettingen. Westerveld ging vanaf 1909 bovendien zelf urnen-graven uitgeven.

Geen verbod

In 1913 werd het door Marius Poel ontworpen crematorium geopend. De leden van de crematievereniging die in vrijwel alle delen van Nederland te vinden waren, konden gebruik maken van de katafalkwagens en de dienstgebouwen van Westerveld. In het crematorium waren een aula met een orgel, een lift, een ovenruimte en een columbarium aanwezig. Met de eerste crematie op 1 april 1914, werd het crematorium een jaar later in gebruik genomen. Proefprocessen wezen uit dat de overheid crematie vanwege onvolkomenheden in de wet niet kon verbieden.

Proeftuin

Formeel vormden de begraafplaats en het crematorium gescheiden organisaties. Feitelijk opereerden ze naast elkaar en maakten ze gebruik van elkaars diensten. Tevens namen ze gebruiken van elkaar over. Aangezien nabestaanden het bijzetten van as in columbaria al snel als kil ervoeren, richtte de Haagse vereniging in 1932 een urnentuin in: voortaan kon as ook in deze tuin van het crematorium worden bijgezet. Anderzijds schafte de Amsterdamse vennootschap in 1914 een grafliift aan en ging vanaf 1918 aan bezoekers van de begraafplaats en het crematorium consumpties serveren. Ook de aula van de begraafplaats kreeg in 1938 een

orgel. In 1941 bouwde het crematorium een nieuw complex met een eigen koffiekamer.

Sindsdien ging het crematorium de begraafplaats overvleugelen. Door het openen van een eigen koffiekamer, verloor de begraafplaats klandizie. De vennootschap had bovendien moeite om de groeiende loonkosten van het personeel te dragen. Door de wettelijke grondslag voor crematie in 1955 en de acceptatie van crematie door christelijke kerken nam het aantal mensen dat voor crematie koos, sinds de jaren zestig snel toe. Westerveld dwong in 1968 via een rechtszaak een nieuw contract af. Hierin verkreeg de vennootschap hogere inkomsten uit de erfpacht en het aantal cre-

maties en asbijzettingen. Ook regelde dit contract het toenemende autoverkeer naar het crematorium.

Toenadering

In 1970 nam de crematievereniging afstand van de traditioneel vijandelijke houding tegenover begraven. Er waren kleinschalige crematoria nodig die ook op begraafplaatsen mochten worden gebouwd. Door de spreiding van crematoria zakte de prijs van een crematie. Andersom werd het normaal dat begraafplaatsen columbaria en urnentuinen kregen. Maatschappelijk gezien verdween het ideologische onderscheid tussen begraven en cremieren. Mensen konden zelf een voorkeur uitspreken. Deze korte terugblik laat zien dat de toenadering tussen begraven en cremieren vanaf het begin op Westerveld was ingebakken. De status van Westerveld als particuliere begraafplaats maakte het makkelijker om het risico van de bouw van een crematorium te nemen.

Nadat de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie in 1990 haar zakelijke activiteiten in de Facultatieve Groep had ondergebracht, werden begraafplaats Westerveld en het crematorium in 2004 samengevoegd. Deze stap staat symbool voor het succes van de crematiebeweging. Niet alleen kiest inmiddels bijna zestig procent van de Nederlanders voor crematie. Maar ook zijn cremieren en begraven een symbiose aangegaan. Begraafplaats & Crematorium Westerveld is daarvan het voorbeeld.

Tekst: Wim Cappers

Beeld: Bert Pierik / Archief Begraafplaats & Crematorium Westerveld

CREMIEREN EN BEGRAVEN NAAST ELKAAR

Crematie als uiting van modern Duitsland

De voorstanders van crematie in Duitsland organiseerden zich vanaf 1870 in verenigingen. Het waren vooral vertegenwoordigers van het verlichte protestantse burgerdom, die zich aansloten.

HET CREMATORIUM IN HAMBURG UIT 1892 FOTO: AUTEUR

De eerste Duitse crematieverenigingen ontstonden in Dresden, Berlijn, Gotha en Hamburg. Zij maakten propaganda tijdens lezingen, in tijdschriften, brochures en krantenartikelen. Op 27 september 1886 werd in Gotha een overkoepelende organisatie opgericht. In samenhang met de arbeidersbeweging speelde het sociaal-hervormende gedachtengoed een grote rol. Vanaf 1906 werden ook provinciale- en landsverbonden opgericht. Het orgaan van het crematieverbond werd *Phoenix*, dat tot 1929 verscheen. Daarna werd het *Zentralblatt für Feuerbestattung* in het leven geroepen. Eind negentiende eeuw kon men met recht van een crematiebeweging spreken.

Groei en tegenstand

Het hoofddoel van de verenigingen was de regeringen van de Duitse staten en de gemeentelijke overheden te bewegen toestemming te geven voor de oprichting van een crematorium. De eerste crematoria ontstonden in Gotha (1878), Heidelberg (1891) en Hamburg (1891). Desondanks had de beweging in de late negentiende eeuw machtige tegenstan-

ders. In het bijzonder de kerken bestreden de nieuwe, als heidens en onchristelijk betitelde manier van lijkbezorging. Het verbranden van een lijk met behulp van de techniek werd als piëteitsloos gezien. Het maakte de traditie van de christelijke begrafenissen en zijn inbedding in de liturgieën plotseling tot iets absurds. Daarnaast leefde de principiële angst van de kerken om steeds meer maatschappelijke invloed te verliezen aan de voortschrijdende secularisering - en dat juist op het terrein van een van hun kernactiviteiten: het begrafeniswezen.

Immers: in Duitsland, evenals in andere industrielanden won de crematie sinds het eind van de negentiende eeuw langzaam maar zeker terrein. In 1914 waren er in Duitsland al 43, begin jaren dertig al over de honderd crematoria. Duitsland hoorde daarmee tot de pionierslanden op het gebied van crematie. Vooral na de Eerste Wereldoorlog steeg het aantal crematies aanzienlijk. Dankzij de gemeentelijke belastingpolitiek, maar ook dankzij de oprichting van crematiefondsen door met name de arbeidersbeweging, konden de

kosten laag blijven. De groei van crematie is ook vandaag de dag zichtbaar. Daarbij zijn er weliswaar duidelijke regionale en confessionele verschillen, net als een groot onderscheid tussen stad en platteland. Tegenwoordig wordt krap vijftig procent van de overledenen in Duitsland gecremeerd.

Mogelijkheden asbezorging

In theorie is crematie een uiting van het moderne Duitsland als mobiele samenleving. De as kan immers naar elke gewenste plaats worden meegenomen. In de praktijk geldt in Duitsland nog steeds de zogenaamde *Friedhofszwang*. Dat wil zeggen: wie in Duitsland wordt gecremeerd moet zijn as op een reguliere begraafplaats laten bijzetten. Een paar Bondslanden bereiden evenwel een nieuwe regeling voor. Steeds meer burgers laten zich daarom in het buitenland, bijvoorbeeld in Nederland, cremieren, om over de as te kunnen beschikken.

Toch heeft de crematiegedachte zich nu al ontwikkeld tot grondslag van veel nieuwe uitvaartgewoonten, zoals de natuurbegravenis. Bepalend hierbij is dat de symbolische - men kan ook zeggen: de creatieve, de utopische - waarde van as net zo groot is als haar mobiliteit. Men kan de as verdelen en zodoende verschillende plaatsen van herinnering creëren. Daarmee kan de invoering van crematie in de moderne tijd worden beschouwd als het belangrijkste omslagpunt in de omgang met overledenen in de laatste eeuwen.

Tekst: Norbert Fischer (vertaling: Wim Sprick)

*(Buitengewoon hoogleraar aan het instituut voor Volkskunde en Cultuurantropologie en privaatchoort voor sociaaleconomische geschiedenis aan het Historisch Instituut van de Universiteit Hamburg. Hier promoveerde hij met het proefschrift *Vom Gottesacker zum Krematorium, eine soziale geschiedenis van de begraafplaatsen in Duitsland vanaf de achttiende eeuw*).*

COLUMBARIUM IN GOTHA FOTO: WIM CAPPERS

Het verbranden van een lijk met behulp van de techniek werd als piëteitsloos gezien

Wandeling over Westerveld: Staalkaart van begraven en cremeren

Vanuit de lucht zie je alleen maar bomen, wat gebouwen en een vijver. Begraafplaats & Crematorium Westerveld in Driehuis gaat helemaal op in zijn omgeving, de beboste duinen van Noord-Holland. Nog steeds ademt deze plek de sfeer en grandeur van de buitenplaats die het ooit was.

Er bestaat geen beschreven wandelroute van de ruime 31 hectare glooiende en groene begraafplaats. Bij de receptie is een plattegrond te verkrijgen met beroemde monumenten. En zo is het ook goed: zelf dwalen over de slingerende paadjes en bijzondere plekken ontdekken werkt prima.

In 1888 toverde L.P. Zocher, van de bekende landschapsarchitectendynastie, buitenplaats Westerveld om tot een begraafplaats. Vroeger was er vlakbij een stationnetje, nu ligt er alleen een verlaten spoor, de ‘vislijn’ (zie: Graven op internet). Tot 1917 reed er een speciale rouwtrein van Amsterdam naar de begraafplaats, waar de hoofdstedelijke elite zijn laatste chique rustplaats vond. Van het huidige station Driehuis is de begraafplaats zo’n tien minuten lopen.

Mausolea

Ergens had ik gelezen dat Westerveld een staalkaart is van begraven en cremeren in Nederland. Nu vind ik *staalkaart* niet zo’n mooi en nogal hard woord, maar het klopt wel. Na een paar uur rondlopen heb ik zo ongeveer alles gezien wat er in ons land mogelijk is na je dood. En dan ook nog eens in de meest aantrekkelijke verschijningsvorm, van kunstzinnige persoonlijke monumentjes tot robuuste mausolea. Voor elk wat wils zozeged.

Van de ingang met Villa Westerveld, de ontvangstruimten, aula’s, bloemenkiosk en het Petit Café is het een mooie wandeling naar het crematorium, dat op een heuvel ligt en letterlijk boven alles uitkoepelt. Tallozen hebben deze route de afgelopen eeuw gevolgd. Nu, na een jaar waarin koning Winter zich zeer moeizaam verjagen liet, is het gras bezaaid met blauwe wilde hyacinten, krokusjes en andere voorjaarsbloemen. Dat het hier een vogelreservaat is, behoeft geen betoog. Als je ze niet ziet vliegen, dan hoor je ze wel, in alle toonaarden.

NN040B00

Verdwalen lijkt moeilijk, toch raak ik regelmatig ‘het spoor’ bijster, op zoek naar een bepaald monument. Deels komt dat door de kronkelpaadjes, deels door de hoogteverschillen maar ook wel door aanduidingen op bordjes als Torenduin, die niet op de plattegrond staan. En natuurlijk door mijn gebrek aan richtinggevoel. Waarschijnlijk zijn de eerste graven en urnen tussen het crematorium en de vijver aangelegd, want daar zijn de grafvelden gerang-

schikt volgens het alfabet, A tot en met Z. Als je verder over het terrein loopt, krijg je dubbele letters, zoals HM of KR. Een willekeurig grafmonument, bijvoorbeeld dat van Marten de Boer, heeft als aanduiding: NN040BOO.

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog werd de kunststroming art deco populair, en dat is op Westerveld goed te zien, onder meer in het crematorium, de aula’s, columbaria en urnentuinen. Westerveld heeft drie aula’s waaronder de tussen 1937 en 1939 door W. Dudok gebouwde ‘Dudokzaal’ en de Marius Poelzaal, die in 1913 in art decostijl werd ingericht. Ik ga er niet naar binnen, er is een uitvaartplechtigheid, en loop langs de oorlogsgraven die overdekt zijn met bloemen. Dan kom ik in de tuin met de kloeke, vaak groen-bruine urnen. Als door een godenhand gestrooid staan ze verspreid in het terrasvormige landschap. Sommige zijn te huur, zie ik.

Intrigerend

Met fraai uitzicht op de vijver staat het elegante urnenmonument van Multatuli (schrijverspseudoniem van Eduard Douwes Dekker). Dit mergelstenen monument is ver na zijn dood gefinancierd door de Facultatieve Groep, eigenaar van ‘Westerveld’. Multatuli werd in 1887 in Duitsland gecremeerd, hier was nog geen crematorium, en zijn asbus stond decennialang in het Multatuli Museum in Amsterdam. Verder lopend denk ik aan de intrigerende naam van de eigenaar: de Facultatieve: wat zou er eigenlijk niet verplicht of vrijblijvend zijn? De dood toch zeker niet...

Aan de andere kant van de vijver, vol met forse vissen, kom ik op het beschutte kinderhofje en de Beukenhof, een urnentuin voor nieuwe en bijzondere urnen en urnengraven. Naast de Beukenhof zijn strooivelden en staan gedenkborden. Via het langgerekte grasveld ga ik naar boven. Dit is het concertveld, waar het tijdens het jaarlijkse Concerto in Memoriam een drukte van belang is, maar waar ik nu het rijk alleen heb, met een privéoptreden van een vogeltjeskoor.

Sierurnen

Paviljoen Van Dam, het columbarium dat in 1938 gebouwd werd, ligt midden in de bosrijke omgeving achter het crematorium.

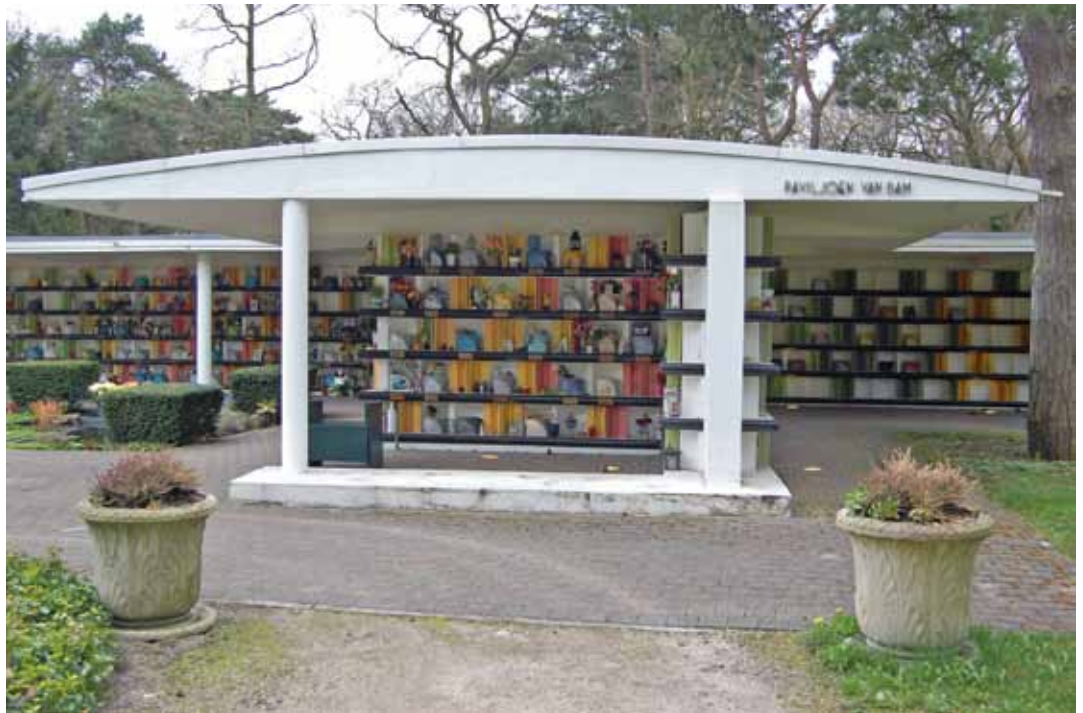
Dat het hier een vogelreservaat is, behoeft geen betoog. Als je ze niet ziet vliegen, dan hoor je ze wel, in alle toonaarden

In dit paviljoen kan een nis gehuurd worden. De sierurnen hebben allemaal dezelfde, gedraaide vorm. Het paviljoen, de urnen en nisjes zijn fraai vormgegeven en kleurrijk. Wel valt op dat veel nisjes leeg zijn.

De verscheidenheid aan monumenten is in alle opzichten enorm, qua materiaal en vorm, oud en nieuw, van diep-christelijk en eenvoudig (naam, geboorte- en sterfdatum, beroep) tot apart, kunstzinnig en megalomaan. Zoals een mausoleum in modern azuurblauw of een mausoleum met een soort oprit ervoor, vol grote bloempotten. Het tuingereedschap staat tegen de zijkant. Overal is het terrein geweldig goed bijgehouden en netjes, geen verdwaald snoeppapiertje te zien. Andere bezoekers of wandelaars trouwens ook nauwelijks.

Speurtocht

Met mijn in de kiosk gekochte bosje bloemen loop ik naar het graf van een bevriende collega die vorig jaar overleed, nog maar vijftig jaar oud, met een achterblijvende tienerzoon. Er is (nog?) geen grafsteen, wel veel bloemen. Dat is ook wel het

mooie van Westerveld, rijk en beroemd of gewoon en onbekend, iedereen kan er na zijn dood terecht.

In Urnentuin 2 ga ik op zoek naar de dichter Jan Slauerhoff, die na een zwervend leven als scheepsarts op 38-jarige leeftijd overleed. Het valt nog niet mee tussen al die wat oosters aandoende 'kacheltjes' die ene te vinden. Basisscholen zouden hier een leuke educatieve speurtocht voor kinderen kunnen uitzetten. Gelukkig voor Slauerhoff staat zijn urn boven de grond:

'In Nederland wil ik niet sterven,
En in de natte grond bederven
Waarop men nimmer heeft geleefd'.
(Uit zijn gedicht *In Nederland*)

In het bomenrijke en sterk heuvelachtige deel van de begraafplaats, aan de andere kant van het crematorium, wandel ik over verend mos en voorjaarsbloemen tussen oude en nieuwe monumenten. Het is een frisse maar zonnige zondag en de wind ruist in de bomen. Ik vind het graf van schrijver Boudewijn Büch, verrassend ouderwets van vorm: korte pilaren verbonden met kettingen en een kleine obelisk. Op het graf liggen verregende pagina's uit een boek, misschien wel uit *De kleine blonde dood*.

Politici

Een paar paden verder staat het fraaie monument van PvdA-leider Joop den Uyl en zijn vrouw, bijna overschaduwd door een groot bakstenen monument. Via een vijver waar vroeger het Torentje van Blauw stond, loop ik naar beneden, naar het graf van de vermoorde politicus Pim Fortuyn die hier tijdelijk begraven werd voordat hij naar zijn definitieve rustplaats in Italië werd overgebracht. Het graf ziet er verzorgd uit, met stenen hondjes erom heen en een replica van het monument in Provesano er op. Zelfs dat komt op Westerveld voor: een monument voor een leeg graf.

Zie ook pag. 13, excursie naar Driehuis.

Tekst: Liesbeth Vermeulen
Beeld: Bert Pierik

KLOEKE URNEN IN DE TUIN

De verscheidenheid aan monumenten is in alle opzichten enorm, qua materiaal en vorm, oud en nieuw, van diep-christelijk en eenvoudig tot megalomaan

De ontwikkeling van crematorium-architectuur Tussen techniek en emotie

Tegenwoordig wordt zo'n zestig procent van de overleden Nederlanders in meer dan zeventig crematoria gecremeerd. Veel nabestaanden zullen dan ook een crematorium bezoeken om afscheid te nemen van een dierbare. Terwijl crematoria, vooral die uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, wel worden omschreven als nietszeggende, onpersoonlijke en donkere gebouwen, waar nabestaanden als makke schapen doorheen worden gedreven.

Deze kritiek op crematoria heeft te maken met het contrast tussen de beide hoofdfuncties van een crematorium: het is een functioneel gebouw waar lichamen worden verbrand, maar tegelijkertijd een betekenisvolle plek met een symbolische functie. Door de tijd heen lijken architecten geworsteld te hebben met de vraag hoe beide functies goed kunnen samensmelten in één ontwerp. In dit artikel wordt kort de ontwikkeling van crematorium-architectuur in Nederland beschreven en daarmee het spanningsveld tussen beide functies. We introduceren een fasenmodel dat de ontwikkeling van crematoria-architectuur in vier periodes weergeeft, met keerpunten rondom 1930, 1970 en het jaar 2000.

Crematorium-architectuur tot 1930

In de eerste fase van crematorium-architectuur werden meerdere plannen ontwikkeld, waarvan maar één daadwerkelijk werd uitgevoerd. Vroege ontwerpen hadden vaak een monumentale stijl met tegelijk een ingetogen sfeer. De opdrachtgevers en ontwerpers wilden geen associaties wekken met christelijk-religieuze gebouwen omdat men juist het contrast met het door de kerken voorgeschreven begraven wilde benadrukken. Een mooi voorbeeld is het ontwerp uit 1892 van Salm voor een crematorium in Hilversum, dat overeenkomsten heeft met een oosterse tempel.

Bijzonder is dat de schoorsteen weggewerkt is in de ruimte tussen de binnen- en buitenkoepel, zodat het gebouw zijn technische functie niet toonde.

Het eerste daadwerkelijk gebouwde crematorium van Nederland verrees in 1913 uiteindelijk wel op een begraafplaats: Westerveld. Architect Marius Poel ontwierp een opvallend gebouw, gelegen op de top

van een duin, met een in het oog springende koepel, glas-in-loodramen, en een relatief sober interieur met banken. Zoals de locatie bij een begraafplaats niet paste bij het radicale gedachtegoed van de voorvechters van crematie in deze periode, zo gold dat ook voor de architectuur. De Engelse expert in crematorium-architectuur Hillary Grainger merkte hierover op: 'De aanhoudende afwijzing van het Modernisme heeft degene teleurgesteld die meende dat er een geloofwaardige verbinding bestond tussen het crematieproces en de filosofie van het Modernisme.'

1930-1970: shake-hands modern

In de tweede door ons onderscheiden fase van crematorium-architectuur werd ongeveer een dozijn crematoria ontworpen en meestal ook gebouwd. Architecten kozen nu wel een modernistische vormgeving, maar dan met opvallend veel ruimte voor esthetiek. In de Nederlandse architectuurgeschiedenis wordt deze stijl wel aangeduid als 'shake-hands' modernisme. Het grote voorbeeld voor veel architecten was Gunnar Asplund's crematorium in Stockholm (1940).

Architect Wegerif van crematorium Groningen (1962) nam de omgeving mee als centraal element in zijn ontwerp, wat resulteerde in een uitzicht vanuit de koffiekamers op een vijver en oprijlaan. In de jaren tachtig werd dit uitzicht geblokkeerd door een muur, zodat andere aankomende groepen nabestaanden niet meer werden gezien. Rond 2005 is de muur weer weggehaald om zo het contact tussen binnen en buiten te herstellen.

CREMATORIUM STADSKANAAL, 1995 FOTO: PETER GROOTE

1970-2000: sub-modern

In de derde fase, vanaf de jaren zeventig, nam de bouw van crematoria een hoge vlucht. In buitenwijken en nu vaak op begraafplaatsen werden in grote aantallen crematoria gebouwd die kostendekkend geëxploiteerd moesten kunnen worden. Ze werden later vaak omschreven als relatief nietszeggende gebouwen, of *non-places*, te vergelijken met onpersoonlijke wachtruimtes op vliegvelden, of met buurthuizen. Vooral de efficiënte *routing* van gebruikers door het gebouw is vaak bekritiseerd, omdat het een onpersoonlijk ‘lopende band gevoel’ kan geven bij nabestaanden. Was dat een reactie op het irrationele en onfunctionele karakter van sterven en de dood, waar Modernistische denkers geen raad mee wisten? De afscheidsdiensten in de crematoria waren relatief kort, gestandaardiseerd, veelal in kleine kring en minder geritualiseerd dan voorheen. De gebouwen kennen vaak een gesloten architectuur met kleine patio's en lichtschachten.

Sinds 2000: postmodern?

De toenemende kritiek op deze ‘onzichtbare’ en gederitualiseerde gebouwen past in een tijd waarin anders met de dood en de overledene wordt omgegaan, en er een groeiende vraag is naar een meer persoonlijk en betekenisvol afscheid. Komen hedendaagse crematoria tegemoet aan de vraag naar crematoria als een plek waar het leven van de overledene kan worden herdacht en gevierd? Veel van de crematoria die na 2000 werden gebouwd zijn opvallende en unieke gebouwen die met de buitenwereld communiceren dat ze een speciale functie hebben. In de ontwerpen is de nadruk meer komen te liggen op de symbolische en rituele functie. De nieuwe crematoria benadrukken dus het bijzondere en emotionele karakter van de uitvaartplechtigheid. De aula's zijn lichte, minimalistisch ingerichte ruimten met een opening naar de natuur buiten, die het oog een rust-

punt biedt. De mooiste voorbeelden van deze nieuwe crematoria zijn die in Haarlem van architect Herman Zeinstra (2002) en in Zoetermeer van Martijn de Gier (2006). Architect Zeinstra vindt dat het open einde van een crematiedienst het rouwen niet ten goede komt. Terwijl het laten zakken van een kist het einde betekent van een begravenis, blijft bij een crematie de kist vaak in de aula staan of verdwijnt ze achter een gordijn of luik. Daarom is de invoer van de kist in de oven nu opgenomen in de rituele processie, zodat er een daadwerkelijke afsluiting is van een afscheidsritueel.

Routing

Een ander verschil met de crematoria uit de eerdere periode is dat de architecten de routing zo natuurlijk en logisch willen

laten aanvoelen. Zeinstra heeft in Haarlem zelfs geprobeerd om de planningsprincipes van routing en scheiding van groepen helemaal te verlaten. Hij ontwierp een gebouw waarin ongestructureerde mensenstromen mogelijk zijn, om een persoonlijke en informele manier van afscheid nemen mogelijk te maken. In de praktijk blijkt de staf van crematorium Haarlem echter alsnog een routing te hebben ingevoerd, om zo het crematorium efficiënt te kunnen gebruiken.

De architectuur en het ontwerp van crematoria hebben zich ontwikkeld, maar de worsteling van architecten met de tegenstelling tussen de technische functie en de emotionele beleving is gebleven. In de recente ontwerpen is meer aandacht voor de rituele functie van cremieren. Architecten hebben hun ontwerpen weliswaar niet radicaal gewijzigd om los te komen van oude ontwerpprincipes, maar wel aangepast om aan hedendaagse behoeftes te voldoen. Zonder twijfel is het meest baanbrekende ontwerp dat van architect Zeinstra. Toch wordt zijn crematorium in de praktijk op een traditionelere manier gebruikt dan door de architect is bedoeld. Zijn we in Nederland misschien toch nog niet aan een radicaal andere uitvaart toe?

Tekst: Mirjam Klaassens en Peter Grootte (Wetenschappelijk medewerkers van de Rijksuniversiteit Groningen)

CREMATORIUM HAARLEM, 2002 FOTO: CHRISTIEN JORDAAN

Een crematorium is een functioneel gebouw waar lichamen worden verbrand, maar tegelijkertijd is het een betekenisvolle plek met een symbolische functie

De ontwikkeling van de Facultatieve Groep Ontplooi als beheerder je eigen kracht

Een eerbiedwaardige ronde eikenhouten tafel, oude schilderijen aan de muur, een hoog plafond: het kantoor van de Facultatieve Groep van Henry Keizer aan de Van Stolkweg in 's-Gravenhage straalt klasse uit.

Mijn gastheer staat mij toe met de deur in huis te vallen en ik vraag hem een schets te geven van het funeraire landschap. Zijn brede en internationale ervaring leent zich daar uitstekend voor (zie kader).

Verschildt de Nederlandse uitvaartcultuur sterk van andere landen en zo ja, hoe komt dat?

‘De overheden in Duitsland en Frankrijk waren in vergelijking met Nederland uitdrukkelijk zelf bij de uitvaart betrokken. Iedere gemeente had daar van staatswege van oudsher zijn eigen uitvaartorganisatie, het vervoer naar de begraafplaats en het dragen van de kist waren allemaal nauwkeurig wettelijk geregeld. Op een Franse locatie veranderde er in de wijze van begraven niets tenzij Parijs dat goedkeurde. In Nederland stond het particuliere initiatief sterk op de voorgrond. Zo is de Facultatieve ruim een eeuw geleden opgericht. In Nederland zijn we ook nu nog niet zo

centralistisch. Wij vernieuwen en handelen en hechten minder aan culturele tradities dan in Frankrijk of Engeland.’

‘Zo krijgen huidtatoeages met as van de overledene of het oplaten van een ballon met as in tegenstelling tot bijvoorbeeld in de ons omringende landen hier veel aandacht. Ik gebruik het woord hype niet maar constateer wel ruime aandacht van onze vakpers voor vernieuwingen in de uitvaart. Nabestaanden die de kist zelf dragen, overledenen thuis opbaren, het zijn uiterst individuele invullingen waar de Nederlandse overheid buiten staat. Soms denk ik dat het gaat om oude wijn in nieuwe zakken. Daar is helemaal niets mis mee en ik vind vrijheid om nieuwe wegen in te slaan een groot goed. Van mij moet niets, zolang je maar binnen de wet blijft.’

Hoe verschilt onze uitvaartcultuur van die van de Verenigde Staten?

‘Amerikaanse overledenen worden standaard gebalsemd. Doodskisten zijn vaak van niet-vergankelijke materialen en zijn dan ook voor de eeuwigheid bedoeld. Ze

kennen daar ook eeuwigdurende grafrechten waardoor zelden geruimd wordt. Maar in tegenstelling tot ons land is in de VS in principe geen sprake van de bekende zinsnede ‘Want stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren’.’

‘En wat dacht je van Japan? Het percentage overledenen dat gecremeerd wordt is daar 99,8 procent! In de Japanse cultuur valt de as tijdens de verbranding op de vloer van de oven en die vloer wordt uit de oven gereden zodat de oudste zoon na afloop met chopsticks een speciaal botje van het strottenhoofd uit de as kan vissen. Dat is van de stembanden en symboliseert de ziel van de overledene. Alleen dat botje gaat in een urn mee naar huis, de rest van het lichaam is afval. In het vroeger communistische Tsjechië deden ze het weer anders. Eén van de manieren om de invloed van godsdienst te beperken was om voor weinig geld iedereen van staatswege een crematie aan te bieden. Kerkelijk begraven liep daardoor sterk terug.’

Terug naar Nederland. Speelt de Facultatieve Groep nog een rol bij de invulling van de uitvaart?

‘Vooraf: de Facultatieve Groep is géén uitvaartonderneming. We verlenen diensten waarbij voor mij bovenaan staat: niets moet en, kies je eigen invulling. Anders gezegd: weet wat je als burger kunt en weet wat je kunt kiezen. Een concreet voorbeeld is de keuze tussen cremeren en begraven. Zowel de meer dan zeventig crematoria als de duizenden begraafplaatsen in ons land hebben ieder hun eigen kracht. We moeten af van wederzijdse vooroordelen. Het is onzin dat je in de regen achter de kist over de begraafplaats moet lopen of omgekeerd: het beeld dat crematies zo koud en kil zijn en dat de as in de wind verdwijnt. Die vooroordelen kloppen van geen kant. Zo zijn er prachtige urnentuinen. Mijn devies is steeds: ‘be good and tell it’. De beheerder van een begraafplaats kan wijzen op de aanwezige natuur, de monumenten en op allerlei hedendaagse voorzieningen voor de bezoekers.’

‘De invulling van de uitvaarten verandert. Vroeger lag de nadruk meer op de dood, op afscheid nemen. Tegenwoordig staat de viering van het leven op de voorgrond. Wat heeft de persoon bereikt, waar stond die voor. Aan de hand van foto’s, lievelingsmuziek of power point loopt men door zijn of haar leven heen. In zekere zin is het

Weet wat je als burger kunt en weet wat je kunt kiezen

Op de begraafplaats zelf zullen meer thematische gebieden ontstaan

taboe op de dood wel doorbroken en zonder twijfel hebben de vele docudrama's over de dood daar aan bijgedragen.'

'We hebben het er vaak abstract over de dood, maar spreken we over onze eigen feitelijke eindigheid? Heb je daarover met je naasten gesproken? Voor mij is rouwverwerking het meest gediend als de nabestaanden na de uitvaart zeggen 'dit is precies zoals vader het gewild had'. Het antwoord op de vraag 'wat wilde vader dan' kan alleen verkregen worden door over eigen dood en uitvaart te praten. Als vader zei 'zet mij maar bij het grofvuil' beschouw ik dat als een schreeuwend verlangen naar een goede regeling.'

Wat doet de Facultatieve Groep op haar begraafplaatsen aan rouwverwerking?

'Bekend is dat wij twee begraafplaatsen beheren, Westerveld en Moscovia. Ik las in uw blad *Terebinth* veel over Allerzielen. Wist u dat wij sinds 1994 op Westerveld al een herdenkingsconcert organiseren, het zogenoemde Concerto in Memoriam? Ook al heeft de uitvaart van een dierbare

meer dan twee jaar daarvoor plaatsgevonden, veel bezoekers komen naar deze herdenkingsdag. Ik noem dat een collectief beleven waarbij ieder op eigen wijze kan deelnemen en Westerveld de voorwaarden levert.'

Hoe ziet de funeraire wereld er over 25 jaar uit?

'Wat betreft de techniek van cremeren verwacht ik geen grote veranderingen. Duurzaamheid en milieu blijven aandacht krijgen. Wat de uitvaart betreft zullen beslotenheid en warmte op de voorgrond staan. Op de begraafplaats zelf zullen meer thematische gebieden ontstaan. In een historische omgeving ga je bijvoorbeeld niet iets moderns neerzetten. Een bepaald stukje van de begraafplaats zal er traditioneel uitzien, op een ander stuk zullen meer kunstzinnige uitingen voorkomen. Vergeet ook niet dat de multiculturele samenleving tot de begraafplaats doordringt. Ik denk - en hoop ook een beetje - dat op den duur de overledene minder vaak naar het land van herkomst teruggaat. Je dierbare toevertrouwen aan de aarde waar je naartoe bent geëmigreerd, wat zou dat

Funerair-bestuurlijke activiteiten van J.M.H.J. Keizer (1960)

- Facultatieve Groep, voorzitter Raad van Bestuur
- Nederlands Instituut voor Thanatopraxie, voorzitter (tot 2013)
- Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen, voorzitter
- Nederlands Uitvaart Museum †o† Zover, voorzitter (tot 2011)
- Landelijke Vereniging van Crematoria, vice-voorzitter/secretaris
- Facultatieve Technologies (Holding), President & Chief Executive Officer
- Werkgeversvereniging Nederlandse Crematoria, voorzitter
- International Cremation Federation, Secretary General
- FIAT/IFTA International Funeral Heritage Committee, Chairman

mooi zijn. Bij islamitische graven zullen voorzieningen komen zoals een locatie voor de rituele bewassing. Kortom, ont-plooi als beheerder van je begraafplaats eigen kracht!'

Tekst: Jannes H. Mulder

Beeld: Archief Crematorium & Begraafplaats Westerveld

HISTORISCH BEELD VAN WESTERVELD

*Boven van links naar rechts:
Ovenruimte in 1913
Het crematorium in de begintijd
Beneden de oude ovenruimte*

*Midden van links naar rechts:
Aula crematorium in 1913
Brochure uit begintijd be-
graafplaats
Crematorium rond 1914*

*Onder van links naar rechts:
De urnentuin in 1933
Luchtfoto (1939)*

Excursie Westerveld

Vereniging De Terebinth organiseert een excursie op zaterdag 6 juli 2013 naar Begraafplaats & Crematorium Westerveld te Driehuis.

Programma

10.30	Ontvangst
11.00-12.30	Bezoek crematorium en urnentuin
12.30-13.30	Lunchpauze
13.30-15.00	Wandeling over de begraafplaats
15.00	Einde excursie

Kosten

De kosten voor deelname aan deze excursie zijn € 12,50 voor leden en gezinsleden van De Terebinth en € 15,- voor andere belangstellenden. In het bedrag is inbegrepen: de rondleiding door medewerkers van de begraafplaats en koffie/thee met een broodje in de pauze.

Betaling

Bij opgave wordt u verzocht om het bedrag (zie

links) over te maken op rekening NL92INGB0000 335536 t.n.v. Vereniging De Terebinth, excursie Driehuis. Uw opgave telt mee als uw betaling is ontvangen.

Groepsgrootte

De excursie gaat door bij een minimale deelname van 17 personen. De maximale grootte van de groep is 20 personen.

Opgave

U kunt zich schriftelijk aanmelden voor de excursie: per mail: secretaris@terebinth.nl per post: Apeldoornsestr. 36, 8266 AM Kampen Mocht de excursie wegens een gebrek aan deelnemers niet doorgaan, dan hoort u dat uiterlijk 1 juli. Uiteraard storten wij dan uw betaling terug.

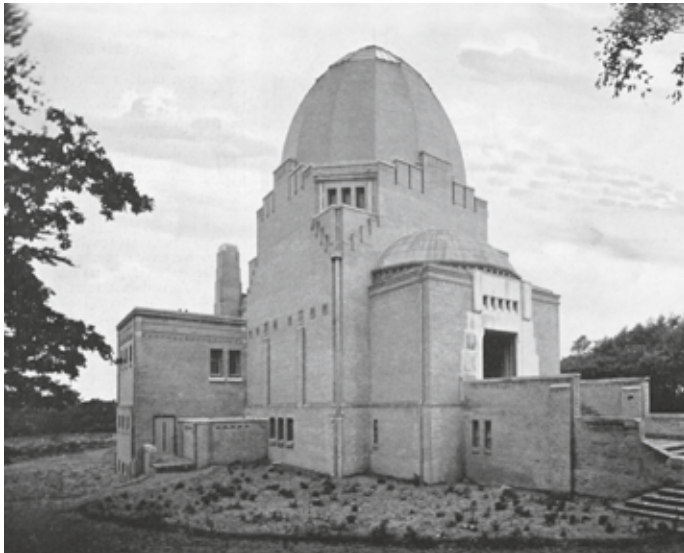
Adres Begraafplaats & Crematorium Westerveld

Duin en Kruidbergerweg 2-6,
1985 HG Driehuis.

Concerto in Memoriam op 2 juni

Op zondag 2 juni vindt in het monumentale gedenkpark van Begraafplaats & Crematorium Westerveld het Concerto in Memoriam plaats. Het concert is vrij toegankelijk en begint om 14.00 uur. Ter gelegenheid van de jubilea is een boek over de bijzondere historie van Westerveld samengesteld (zie Mediapagina's). Ook is er een cd opgenomen met een selectie van de meest vertolkte muziek tijdens een uitvaartplechtigheid in de afgelopen 125 jaar. Sinds 1994 leverden tal van koren, orkesten en sprekers, waaronder majoor Bosshardt, Jan Terlouw en prinses Irene van Lippe-Biesterfeld een indrukwekkende bijdrage aan het Concerto in Memoriam.

Dit jaar staat afscheidsmuziek door de jaren heen centraal. Zo worden onder meer het Largo, het slotkoor uit de Matthäus Passion en het Ave Maria ten gehore gebracht, maar ook nummers als Amazing Grace, Land of Hope and Glory, Het Dorp, Candle in the Wind, Afscheid nemen bestaat niet en Time to say Goodbye.

BEGRAAFPLAATS & CREMATORIUM WESTERVELD

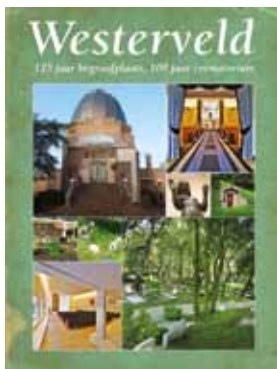
125 JAAR BEGRAAFPLAATS, 100 JAAR CREMATORIUM

Niet alleen het uitgestrekte natuurgebied en de ongeken- de schoonheid, maar ook de unieke dienstverlening en de bijzondere historie maken van Begraafplaats & Crematorium Westerveld een monumentaal gedenkpark met allure.

Dit jaar is voor Westerveld een bijzonder jaar. Het is precies 125 jaar geleden dat Begraafplaats Westerveld werd gesticht. In 1913 - 25 jaar later - werd op de begraafplaats een crematorium gebouwd, het éérste in Nederland en daardoor uniek.

Duin en Kruidbergerweg 2-6
1985 HG Driehuis
P Postbus 45
1970 AA IJmuiden
T 0255 - 514843
F 0255 - 530076
E info@bc-westerveld.nl
www.bc-westerveld.nl

Begraafplaats & Crematorium Westerveld maakt deel uit van 'de Facultatieve Groep'.

JUBILEUMBOEK

Ter gelegenheid van het jubileum is een prachtig boek verschenen over de unieke historie van Westerveld. In het ruim 150 pagina's tellende boek wordt ingegaan op de geschiedenis van begraven en cremeren, de eerste crematie in Nederland en de vele (bekende) Nederlanders die voor Westerveld als laatste rustplaats kozen. Het rijk geïllustreerde boek bevat veel nooit eerder gepubliceerde foto's, waaronder ook diverse luchtfoto's. Ook de bijzondere monumentale gebouwen van vooraanstaande architecten zoals Willem Marinus Dudok en Marius Poel komen uitgebreid aan bod en natuurlijk is er aandacht voor Westerveld als televisie- en filmlocatie.

MUZIEK IN MEMORIAM: 1888-2013

Ook is een unieke cd samengesteld met een selectie van de meest vertolkte muziek tijdens een uitvaartplechtigheid in de afgelopen 125 jaar. Op deze bijzondere cd brengt het wereldberoemde Westlands Mannenkoor onder andere 'Ave Maria', 'Tears in heaven' en 'Het dorp' ten gehore.

BESTELLEN

Het boek en de cd zijn verkrijgbaar bij Begraafplaats & Crematorium Westerveld. **Het boek kost € 29,95. De cd € 14,95.** Wilt u het boek en/of de cd thuis ontvangen? Stuur dan een e-mail met uw naam en adres naar info@bc-westerveld.nl. U ontvangt dan een factuur plus verzendkosten. Na betaling sturen wij u uw bestelling zo spoedig mogelijk toe.

 Begraafplaats & Crematorium Westerveld
'de Facultatieve Groep'

Crematie in Vlaanderen is overheidszaak

De keuze voor crematie is in België later op gang gekomen dan in Nederland, maar inmiddels is het crematiepercentage vergelijkbaar. Bijna 53 procent van de Belgen koos in 2012 voor crematie. Er zijn echter vrij grote verschillen tussen de landsdelen: in Vlaanderen koos 62 procent voor crematie en in Wallonië iets meer dan 35 procent.

Er zijn diverse redenen aan te geven voor de achtergronden van deze ontwikkelingen. In dit kort artikel wil ik de focus leggen op de onontbeerlijke infrastructuur van crematoria, namelijk de crematoria zelf en mij beperken tot Vlaanderen. De visie op de bouw en exploitatie van crematoria verschilt in Vlaanderen fundamenteel van de praktijk in Nederland.

In Vlaanderen behoren de crematoria namelijk tot het exclusieve domein van de openbare sector. Er zijn wel enkele crematoria gebouwd door of eigendom van privémaatschappijen (zoals Dela), maar de crematie zelf moet verplicht door een lokale overheid gebeuren. Crematoria zijn dus geen commerciële en op profijt gerichte ondernemingen zoals in Nederland, al betekent dit niet dat ze verlieslatend mogen zijn. De exploitatie moet minstens kostendekkend zijn en de gemeenten zijn niet bereid om eventuele exploitatieverliezen bij te passen. Eén crematorium per 400.000 inwoners en een maximumafstand van 20 km is het streefdoel. Tussen crematoria is er dan ook geen sprake van concurrentie.

Pareltjes

De bouw en verspreiding van de crematoria gebeurt planmatig en in afspraak met de Vlaamse overheid. Omdat de Vlaamse regering zich sterk bewust is van de betekenis van de crematoria wordt de bouw van nieuwe crematoria gedeeltelijk (voor 30 procent) gesubsidieerd. Door deze ruime financiële middelen zijn de gebouwen vaak architecturale pareltjes die ingepast worden in een serene omgeving. De milieuwetgeving voor crematoria behoort tot de strengste van Europa.

Er zijn in Vlaanderen (6.250.000 inwoners) op dit ogenblik acht crematoria. In 2013 komt Crematorium Hofheide erbij en in 2014-2015 zullen nog drie crematoria worden geopend. Een crematorium in Vlaanderen heeft naast de technische infrastructuur (drie tot zes ovenlijnen) ook afscheidsruimten, aula's en cafetaria en restaurants die van de nodige infrastructuur en comfort zijn voorzien. Rond of vlakbij het crematorium liggen begraafplaatsen of is er ruimte voor de asbestemming.

Asbestemming

Crematoria verkopen geen sieraden, sieruren, bloemen of andere uitvaartproducten.

Het terrein van de openbare crematoria en de privé-uitvaartondernemingen is duidelijk afgebakend. De asbestemming (dit kan bijzetting, verstrooiing e.d. zijn), gebeurt doorgaans op dezelfde dag van de crematie en is gratis in de eigen gemeente. Een wachttijd voor het overhandigen van de asurn, zoals in Nederland, bestaat niet.

Vlaamse crematoria hebben, door de grotere schaal, veel lagere prijzen dan de Nederlandse (€ 450,- tot 500,- tegen € 900,- tot € 1.200,- in Nederland). Het gebruik van de aula's kost maximaal € 135,- voor goed uitgeruste zalen met uitgebreide plechtigheden. De voorgangers of ritueelbegeleiders zijn in deze prijs inbegrepen.

De keuze van crematorium is volledig vrij en als men kiest voor een crematorium in Nederland, Duitsland, Luxemburg of Frankrijk dan is dat uiteraard geen probleem.

Er ontstaat wel een probleem als Nederlandse crematoria via commerciële acties zoals lagere prijzen voor de Belgen of een korting voor de uitvaartnemer, klanten werven in België. Het hierdoor ontstane commerciële crematietoerisme valt niet goed bij de Vlaamse en Waalse crematoria. Overleg hierover tussen de verschillende landelijke federaties is dan ook zeker nodig.

*Tekst: Kris Coenegrachts
(Directeur van de Belgische crematoria
Westlede en De Heimolen, www.westlede.be)
Beeld: Sebastian van Damme*

HET INTERIEUR VAN HET CREMATORIUM MET EEN OVEN IN SINT-NIKLAAS.

Tussen crematoria is dan ook geen sprake van concurrentie

Afscheidsgroet voor de overledene

Hoewel er duizenden graftrommels op onze begraafplaatsen hebben gestaan, heeft dit funeraire object nooit veel aandacht gekregen. Ten onrechte, zo blijkt uit deze publicatie die het resultaat is van een uitgebreid onderzoek naar de weinige trommels die zijn overgebleven. In zes jaar tijd hebben de auteurs een groot aantal begraafplaatsen bezocht. Een kleine duizend graftrommels zijn in Nederland getraceerd. De meeste in de provincie Friesland (274), de minste in de provincie Utrecht (5).

Graftrommels kwamen in ons land na 1850 in beeld. Het zijn metalen dozen, afgesloten met een glasplaat. Ovale of ronde exemplaren waren het meest gangbaar, maar ook andere vormen kwamen voor. Binnenin bevond zich een krans met kunstbladen en bloemen van zink of blik, soms aangevuld met een fotoportret of lint.

Er was veel keus in bloemen en bladeren, allemaal met hun symbolische betekenis. Het blad van de meidoorn stond voor bezwering van kwade geesten, voorziening of hoop, dat van de kervel voor oprechtheid. De dahlia symboliseerde weelde, vrouwelijkheid en aantrekkelijkheid, de margriet liefde en onschuld en de herfstaster verwees naar geluk in de ouderdom en afscheid nemen. De variatie nam drastisch af toen de serieproductie op gang kwam.

Graftrommels waren zeer gewild en betaalbaar. Je kon ze kopen bij steenhouwers, firma's in ijzerwaren, smederijen en zaken waar bloemen of huishoudelijke artikelen werden verkocht. Zelfs bij enkele kantoorboekhandels.

De klad kwam erin toen begraafplaatsen vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw strengere verordeningen opstelden. Dat leidde in de jaren dertig tot een verbod op het plaatsen van graftrommels, hekwerken, palen en kettingen en dergelijke. De meeste blikslagers en kleine fabrieken overleefden de crisistijd niet. Sommige fabriekjes werden overgenomen, waarna de graftrommels uit het assortiment verdwenen. Maar sinds 2000 is er een bedrijf dat opnieuw graftrommels maakt.

Ook in België, Frankrijk, Portugal, Spanje en de Nederlandse overzeese gebiedsdelen hebben de auteurs graftrommels opgespoord. Soms zijn ze alleen nog te zien op oude foto's. Zoals die van het graf van kapitein Jeremias van Riemsdijk in Nederlands-Indië, waarop te zien is dat er tientallen exemplaren in de boom bij zijn graf hingen.

Behalve dit boek is er in de reeks Groninger Kerkhoven een kleine uitgave verschenen over de ruim 150 graftrommels in de provincie Groningen.

Rita Hulsmans

L. Bok en E.J. Halkus, *Graftrommels en (kunst)grafkransen in Nederland*.

(Kollum: Stichting Dodenakkers.nl, 2013, ISBN 978-90-809316-0-2, 96 blz., € 20,00 excl. verzendkosten).

Leden van De Terebinth kunnen het boek voor 16 euro (excl. verzendkosten) aanschaffen. Het boek kan besteld worden door een e-mail met naam en adresgegevens te sturen naar graftrommels@dodenakkers.nl o.v.v. Terebinthkorting.

L. Bok, *Rust zacht lieve vriendin. Graftrommels op begraafplaatsen en kerkhoven in de provincie Groningen*. (Groningen: SOGK, 2012, 36 blz., € 6,00, te bestellen via www.groningerkerken.nl/winkel).

Een monument op papier

Dit boek verscheen in het jaar voordat begraafplaats Westerveld 125 jaar bestaat en het oudste crematorium van Nederland honderd jaar geleden werd geopend. Dorotheë van Hooff, die al

Literatuur over begraven en cremeren

Cappers, W. (2012). *Aan deze zijde van de dood. Funeraire componenten van seculariserende cultuurlandschappen in Nederland 1576-2010* (Band 2). Amsterdam: Vrije Universiteit.

Cappers, W. (1999). *Vuurproef voor een grondrecht. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie 1874-1999*. Zutphen: Walburg Pers.

Hulsmans, R. en Hulsmans, M. (2008-2009). *Bouwen op de grens. Gids voor de funeraire architectuur in Nederland*. Delen Zuid en Midden & Oost. Rotterdam: Uitgeverij Ger Guijs.

Klaassens, M. (2011). *Final Places: Geographies of death and remembrance in the Netherlands*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Klaassens, M., en Groote, P. (2012).

'Designing a place for goodbye: The architecture of crematoria in The Netherlands', in: Douglas Davies en Chang-Won Park (2011), *Emotion, Identity and Mortality*, Ashgate, 145-160.

Sliggers, B.C. (1988). *Westerveld. Van buitenplaats tot begraafplaats 1888-1988*. Haarlemse Miniaturen XIII. Haarlem: Uitgeverij Vriesenborch.

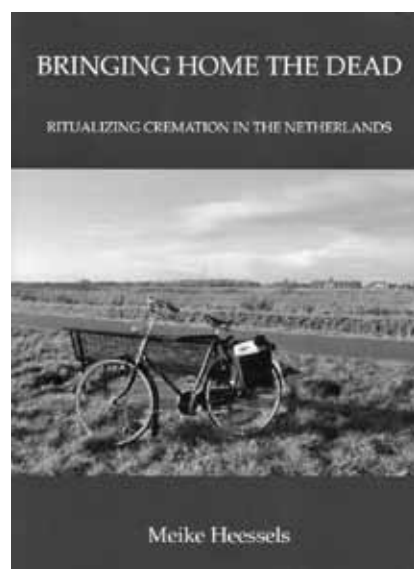

in 1990 twee gidsjes over dit belangrijke funeraire cultuurlandschap maakte, schreef de teksten.

Na een bondige historische inleiding worden ongeveer honderdvijftig gedenktekens in de schijnwerper gezet. Elk monument krijgt aandacht door middel van een prachtige kleurenfoto en een korte tekst over de overledene en funeraire aspecten van het gedenkteken. Het boek bevat een plattegrond zodat de bezoeker de graven gemakkelijk kan vinden. In de gids staat ook een lijst van bekende Nederlanders die hier zijn gecremeerd maar die op dit terrein geen gedenkteken hebben gekregen. Zo is schrijver Louis Couperus in 1923 op Westerveld gecremeerd maar is zijn as op de Haagse begraafplaats Oud Eik en Duienen bijgezet. Het boek eindigt met een naamregister.

Wim Cappers

D. van Hooff, *Westerveld: een monumentale ontdekkingsstocht. Begraafplaats & Crematorium Westerveld* (Den Haag): Facultatieve Media, 2012, 163 blz., € 24,95 bij Begraafplaats & Crematorium Westerveld en via info@bc-westerveld.nl te bestellen. Er komt dan € 6,95 verzendkosten bij.

Het thuisbrengen van de doden in Nederland

De afgelopen vijftig jaar zijn Nederlanders steeds minder kerkelijk geworden en dat is onder andere zichtbaar in de rituelen rondom de dood.

Mensen geloven nog steeds maar dan los van religieuze instituties.

Ook wordt er vaker gekozen voor cremieren en ontstond op basis van de Wet op de lijkbezorging een grotere keuzevrijheid voor de uiteindelijke asbestemming. Veel mensen die zichzelf niet kerkelijk noemen, kennen wel een bijna religieuze betekenis toe aan de as van de gestorvene.

Antropologe Meike Heessels deed onderzoek naar de manier waarop er in Nederland om wordt gegaan met de asbestemming en zij observeerde verschillende vormen van ritueel gedrag waarmee nabestaanden betekenis geven aan de dood van een dierbare. Het bleek dat de asbestemming te maken heeft met een gevoel van 'thuisbrengen'. Ook ontstonden er nieuwe, vaak geïmproviseerde rituelen in onze ontkerkelijkte samenleving.

Het omgaan met de as drukt in daden uit wat soms niet onder woorden gebracht kan worden. In dit geval is dat de uitdrukking van denkbeelden van mensen die zichzelf als niet religieus beschouwen, maar wel grote waarde toekennen aan een vorm van geloof over wat er na de dood komt. Nederlanders hechten steeds meer waarde aan de overblijfselen van de doden, zowel aan de as na crematie als aan de overblijfselen bij herbegraving. Niet alleen als overblijfsel op zichzelf, maar de resten vertegenwoordigen veeleer de dode in zijn of haar geheel. Het omgaan met de as in een sierraad, tatoeage of urn drukt op fysieke wijze een band uit met de overleden dierbare in het hier en nu. Urnen worden gekust en gekoesterd; het aanraken ervan wordt ervaren als rustgevend of anderszins krachtgevend. Mensen gaan om met de resten alsof deze bezielde zijn en dit doet denken aan de manier waarop men bij leven met elkaar omging. Zorgen voor de as na het overlijden wordt ervaren als zorgen voor de persoon.

Nabestaanden hebben na een crematie veel keuzevrijheid waar de as uiteindelijk terecht zal komen. Hierbij speelt de vraag of op het moment van

crematie en het moment van de asbestemming de dode overgebracht wordt naar een andere wereld of juist door de keuze van asbestemming wordt teruggebracht, opnieuw welkom wordt geheten tussen de levenden.

Soms betekent dit dat de as letterlijk mee naar huis wordt genomen, maar het kan ook gaan om een plek waar de overledene graag was, of om een strooiveldje waar eerder al een andere overleden dierbare is verstrooid. Het gaat bij de keuze in principe altijd om een bestemming waarvan de nabestaanden denken dat hij of zij daar veilig is, zich thuis voelt.

Het proefschrift is geschreven in het Engels, met een Nederlandstalige samenvatting. Beide zijn prettig leesbaar en de tekst wordt in ruime mate ondersteund door duidelijke foto's.

Selma Damsma

Heessels, Meike: *Bringing home the dead, ritualizing cremation in the Netherlands* (Nijmegen), ISBN 978-94-6191-170-4, 175 blz.), meikeheessels@gmail.com
Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor 17 februari 2012 aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Teken van liefde

Een ode aan de liefde tussen twee mensen. Dat is een *Teken van liefde*, een tentoonstelling in Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover. Kunstenaar Clemens Merkelbach van Enkhuizen (1937) tekende portretten van zijn stervende vriend Gerard Spruyt (1922-2011). Dertig van die portretten zijn nu te zien.

De tentoonstelling is een registratie van een sterfproces, een intiem portret van verbondenheid en onthechting. *Teken van liefde* laat zien dat zelfs de dood schoonheid bezit.

Het Parool schreef: 'Door de inzet, de kunde en het observatievermogen van Merkelbach is het zien van dit stervensproces een hevige ervaring'. De expositie is te zien tot en met 15 september 2013. Meer informatie op www.totzover.nl.

Van de voorzitter

Op naar 500 leden

Het bestuur heeft een actieprogramma opgesteld om nieuwe leden te werven. Een ambitieus plan waarbij de hulp en inzet van de huidige leden noodzakelijk is. Al enkele jaren kampt de vereniging met een langzame terugloop van het ledenbestand. Iets waar bijna alle verenigingen in Nederland mee kampen. Toch wil het bestuur deze neerwaartse spiraal doorbreken en actief op zoek gaan naar nieuwe leden.

Ik doe dan ook een dringend beroep aan u om mee te doen aan de actie 'Leden zoeken leden'. De actie spreekt voor zich. Iedereen kent in zijn omgeving wel familieleden, vrienden, kennissen, collega's of leden van bijvoorbeeld een heemkundige of genealogische vereniging die geïnteresseerd zijn in begraafplaatsen. Veel mensen kennen De Terebinth niet maar als ze horen waar onze vereniging voor staat raken ze enthousiast. Al die 'potentiële leden' stuur ik graag een proefnummer van het tijdschrift *Terebinth* en een wervingsfolder.

Ook wil De Terebinth nadrukkelijker op beurzen, open dagen van begraafplaatsen en crematoria aanwezig zijn met een informatiestand of – als dat niet mogelijk is – informatiemateriaal van de vereniging te laten neerleggen. Dit nummer wordt bijvoorbeeld op grote schaal verspreid tijdens het Concerto in Memoriam op Begraafplaats & Crematorium Westerveld op zondag 2 juni. In het tijdschrift zit een flyer waarin de vereniging zich presenteert. We sturen 'stoppers', kleine gratis advertenties voor goede doelen die kranten en tijdschriften gebruiken om witruimte op te vullen, naar relevante media. En we proberen op zo veel mogelijk sites een link te krijgen die naar de website van De Terebinth verwijst. En mocht u zelf een idee hebben voor de promotie van de Vereniging De Terebinth, ik hoor het graag.

Namens het bestuur,
Bartho Hendriksen,
voorzitter@terebinth.nl

Bestuur Terebinth

Op de Algemene Vergadering van 27 april zijn onderstaande bestuursleden gekozen:

- Bartho Hendriksen, voorzitter
- Annie van 't Zand-Boerman, secretaris
- Harry Schwering, penningmeester

In het septembernummer van *Terebinth* stellen zij zich aan u voor.

Ledeninformatie op de website

Op de website is een besloten deel ingericht voor leden. Hier vindt u de statuten, het huishoudelijk reglement, dossiers en vergaderstukken. U kunt de inlognaam en het wachtwoord opvragen via bureau@terebinth.nl met uw naam.

Leden kiezen voor verenigingsvorm 'Naar Terebinth 2.0'

Op 27 april bogen de leden van De Terebinth zich tijdens de Algemene Vergadering in Hilversum over het rapport van de commissie die in november 2012 was ingesteld na de ontstane bestuurscrisis. Commissieleden Joke van der Brug en Wim Cappers lichtten het rapport toe. De vergadering vond dat de opdracht niet helemaal was uit-

gevoerd: namelijk de optie van een stichtingsvorm onderzoeken. Ter vergadering is het verschil tussen een vereniging en een stichting alsnog duidelijk gemaakt.

Na enige discussie is in ruime meerderheid besloten om als vereniging verder te gaan, of, zoals de voorzitter zei: 'Op naar De Terebinth 2.0.'

De schriftelijke reactie van het bestuur op het rapport werd door de AV overgenomen. De redactie wordt gevraagd om voor de AV 2014 uit te werken hoe een scheiding tussen het tijdschrift en verenigingsmededelingen eruit kan zien. Ook is de redactie gevraagd om de mogelijkheden voor het budgettaire neutraal laten verschijnen van een jaarboek te onderzoeken. De vergadering adviseerde om dit te beperken tot eens per twee jaar of eens per lustrum (vijf jaar). Het bestuur wil drie werkgroepen installeren: (Public Relations, Regionale Adviseurs, Excursies & Lezingen). Alle leden worden opgeroepen zich hiervoor als kandidaat aan te melden.

Paul Stoffels trad af als penningmeester en werd bedankt voor zijn werk voor de vereniging

De notulen van de AV zijn binnenkort op de website te raadplegen (Login Leden).

Fotowedstrijd 2013

Vereniging De Terebinth organiseert dit jaar in samenwerking met het Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover een fotowedstrijd. Voor verdere informatie verwijzen wij u naar onze website: www.terebinth.nl.

VOORBEELD VAN EEN INZENDING (SALLANDSE HEUVELRUG, FOTO: BERT PIERIK)

Mailadressen

Het bestuur roept de leden op hun mailadres door te geven. Veel mailadressen blijken verouderd. Geef uw mailadres door via een mailtje aan: bureau@terebinth.nl, ook als u in de afgelopen maanden een nieuw mailadres heeft gekregen. Door middel van ledenbrieven en mailingen kan het bestuur sneller en goedkoper met de leden communiceren.

OP DONDERDAG 16 APRIL KREEG HET COLLEGE VAN B&W VAN DIEMEN EEN RONDLEIDING OVER BEGRAAFPLAATS RUSTOORD, EIGENDOM VAN DE GEMEENTE SINDE 2010. IN OPDRACHT VAN DIEMEN MAAKTE DE TERE BINTH EEN GLOBAAL INVENTARISATIERAPPORT. DE EEUWENOUDE DODENAKKER WORDT IN FASEN OPGEKNAPT. HELEMAAL LINKS OP DE FOTO BAUKE WINK VAN DE BELANGVERENIGING RUSTOORD, MET SJAAL BURGE MEESTER KOOPMANSCHAP, RECHTS PAUL STOFFELS (DE TERE BINTH) EN VERANTWOORDELIJK WETHOUDER PIET ERSEN. FOTO: LIESBETH VERMEULEN

Het succes van de Stichting Oude Groninger Kerken

Na de Algemene Vergadering op 27 april hield Anne Baljeu van de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) een lezing over het werk van deze succesvolle stichting. In 1969 is de SOGK opgericht om kerken te restaureren die op instorten stonden, zoals die van Marsum. Nu, in 2013, heeft de stichting 67 kerken in bezit, 37 kerkhoven, 4 torens en 2 synagogen.

Met nadruk sprak Baljeu alleen over kerkhoven en niet over begraafplaatsen: het gaat de stichting om het terrein om de kerk omdat dit door de kerk beheerd wordt.

Vooraf in de jaren negentig van de vorige eeuw groeide het aantal kerkhoven in het bezit van de stichting behoorlijk. Omdat de SOGK onvoldoende kennis hierover in huis had werd de kerkhovencommissie met deskundigen in het leven geroepen

Kerk, kerktoeren, kerkhof en lijkenhuisje werden als een onafscheidelijk geheel gezien, waardoor de stichting niet alleen kerkgebouwen maar ook kerkhoven ging overnemen. De provincie Groningen steunt de stichting met € 77.000,- per jaar.

Landschapsherstel

In het project *Kerken in het Groen* wordt gewerkt aan het herstel van cultuurhistorisch en landschappelijk waardevolle oude kerkterreinen. Behalve het herstel en de instandhouding van kerkhoven is het versterken van de relatie van dorpsbewoners met hun directe omgeving een belangrijke doelstelling. Steeds meer projecten hebben het licht gezien, zoals *Over het hek* (om de oorspronkelijke landschappelijk indeling te herstellen) en *Op hoogte gedacht* (beeldende kunst op kerkhoven in Groningen). Maar misschien is de SOGK wel het meest bekend geworden met de (niet echt Gronings klinkende) *Tours des Cimetières*, een (bus-)tocht langs kerkhoven en begraafplaatsen in de provincie. Op dinsdag 11

juni is bijvoorbeeld de 'Kerkhoven zonder kerken'-tocht. Verder heeft de stichting fiets- en wandelroutes uitgezet. Voorbeeld van het laatste is het witte-nonnenpad in Marum.

Digitale ontsluiting

De stichting organiseert activiteiten en neemt deel aan de *Dag van de poëzie* en de *Boomfeestdag*. Waarom is de stichting zo'n succes geworden en heeft zij zesduizend donateurs?

Baljeu vertelde dat de stichting heel veel doet om naamsbekendheid te krijgen, een jaarkalender uitbrengt waarin activiteiten ruim van te voren staan aangekondigd en veel met de lokale bevolking en organisaties samenwerkt. Bij alle acties rond een restauratie worden voordurend omwonenden en belangstellenden betrokken. Onderdeel van de website van de SOGK is een toegankelijke en interessante database, onder meer het register Grafzerken. Bijna alle 37 kerkhoven van de stichting zijn geïnventariseerd. Per grafzerk zijn geboorte- en sterfdata, grafscript, iconografie, materiaal, afmetingen en bijzonderheden beschreven. Ook is de zerk aangegeven op een plattegrond en is elke beschrijving voorzien van een foto.

Tekst: Liesbeth Vermeulen

Beeld: SOGK

- www.groningerkerken.nl
- <http://natuuroperkerkerterreinen.webklik.nl>
- www.staatsbosbeheer.nl/activiteiten
- Stichting Kunst en Openbare Ruimte: www.skor.nl

UIT HET VELD

In deze rubriek vertellen leden of gasten over hun werk voor het behoud van ons funerair erfgoed. Dit keer zijn aan het woord Rita en Marjanne Hulsman over hun bijdrage aan het recent verschenen boek over cultuurdragers en monumenten op Haagse begraafplaatsen.

Alle begraafplaatsen van Den Haag – kerken en dodenakkers – vanaf de Middeleeuwen tot heden passeren de revue. Van rijk versierde graftombes tot eenvoudige zerken, allemaal hebben ze hun eigen verhaal. Ongeveer 350 grafmonumenten en zij die er liggen, krijgen ruim aandacht in *Sta Stil, Wandelaar*. Rita en Marjanne Hulsman hebben hard en lang aan de totstandkoming gewerkt en tijdens de plechtige presentatie in de hal van het stadhuis sprak ik ze aan.

'We hebben ons vooral gericht op Haagse cultuurdragers. Een tweede selectie criterium was dat het om 'levende' personen moest gaan. Hele oude kerkelijke graven komen minder aan de orde. Dat het om personen gaat die nog in de herinnering voortleven, zie je aan de tentoonstelling in de hal van het stadhuis. Bezoekers en lezers moeten de uitgebeelde en beschreven personen herkennen: Colijn, Thorbecke, Drees, Menno ter Braak, Jan Toorop en zo meer.'

'Naast graven van cultuurdragers is in het boek een selectie opgenomen van grafmonumenten die vanwege hun cultuurhistorische waarde van belang zijn - vaak van mensen die niet op het lijstje cultuurdragers staan. De begeleidingscommissie en vooral de trekker van het project, de heer Ambachtsheer,

wilden het verhaal achter het funeraire erfgoed van Haagse cultuurdragers zo compleet mogelijk in beeld krijgen. Over de meeste begraafplaatsen waren al afzonderlijke boeken verschenen. Deze publicatie plus onze tentoonstelling brengt het funeraire erfgoed van de vierde monumentenstad van ons land op een bijzondere manier in beeld.'
'Het boek is fraai geworden maar te dik en te zwaar om over een begraafplaats met je mee te dragen. Voor wie een kijk-

je wil nemen, maken wij nog wandelgidsen. En als het goed gaat, krijgen die gidsen ook een plek op internet. Daarnaast komen er educatieve wandelgidsjes voor scholieren die door middel van vragen uitgedaagd worden kennis te maken met dit specifieke erfgoed. We verwachten dat het boek straks een rol gaat spelen bij de beoordeling van monumenten die voor restauratie in aanmerking komen. Maar tegen die tijd is dit project, waar we ruim een jaar aan gewerkt hebben, voor ons voorbij. En wie weet of later een andere cultuurstad een vergelijkbaar project gaat opzetten. Maar eerst de gidsjes afmaken en dan? Dan even uitrusten.'

Jannes H. Mulder

RYTA (L.) EN MARJANNE (R.) HULSMAN FOTO: M. HULSMAN

COLOFON

Terebinth XXVII (2013-2), ISSN: 1382-5259. Tijdschrift voor Funerair Cultuur. Uitgave van Vereniging de Terebinth.

Redactieadres

Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam
020 - 609 0583;
eindredacteur@terebinth.nl.
Ook voor advertenties en inlegvellen

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Selma Damsma, Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Jannes H. Mulder, Bert Pierik (fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eindredacteur).

Inleverdata van kopij

Terebinth verschijnt vier keer per jaar. De inleverdata van kopij in 2013: 25 juli en 25 oktober. Verschijning: rond 1 september en 1 december.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2013 voor personen € 25,- voor elke huisgenoot € 10,- en voor organisaties € 80,- per jaar. Bibliotheken en media kunnen zich abonneren voor € 25,-. Overmaken op rekeningnummer 33 55 36 (ING) van Vereniging De Terebinth. Losse nummers kosten € 4,- per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Dagelijks bestuur

Voorzitter: Bartho Hendriksen, voorzitter@terebinth.nl;
secretaris: Annie van 't Zand-Boerman, secretaris@terebinth.nl;

penningmeester: Harry Schwering, penningmeester@terebinth.nl;

Bureau Vereniging de Terebinth

A. van 't Zand-Boerman, Apeldoornsestraat 36, 8266 AM Kampen
038 - 331 2377, bureau@terebinth.nl.

Doelstelling

De Terebinth is een onafhankelijke landelijke vereniging die zich inzet voor de funerair cultuur in Nederland. Behoud van en aandacht voor waardevolle kerkhoven, begraafplaatsen en gedenktekens staat daarbij voorop. Verder streeft zij naar een brede toegankelijke funerair structuur, waarin burgers gemakkelijk hun weg weten te vinden en waar informatie in alle openheid voor iedereen voorhanden is. De vereniging bepleit een goede en respectvolle zorg voor onze doden en hun nabestaanden.